

## БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ

УДК 657

### ГІСТОРЫЯ ДВАЙНОГА ЗАПІСУ

(ЧАСТКА 1)

*д-р экан. навук, праф. М.І. КУТАР; канд. экан. навук, дац. М.М. ГУРСКАЯ; К.М. КУТАР  
(Кубанскі дзяржаўны ўніверсітэт, Краснадар)*

*Даследуецца гісторыя двайной бухгалтэрыі. Аналізуецца першыя архіўныя даследаванні па замежных і расійскіх літаратурных крыніцах (у першую чаргу працы Ф. Беста і яго вучняў, А.С. Літлтона, Р. дэ Рувера, Ф. Меліса, Б. Ямі). Прыведзена бухгалтарская тэрміналогія ў яе гістарычным развіцці. Упершыню вылучаны самастойны этап узнікнення двайнога запісу – сістэма двайнога запісу, які доўжыўся каля паўтары стагоддзі (з сярэдзіны XIII і да канца XIV ст.). Паказана роля рахунку ўласнага капіталу ў станаўленні двайной бухгалтэрыі. Пазначаная роля балансу вынікаў. Разгледжаны правілы і пастановы двайнога запісу і двайной бухгалтэрыі; абавязковыя атрыбуты двайной бухгалтэрыі: двайны запіс; баланс рахунку; рахунак уласнага капіталу; баланс вынікаў; баланс рахункаў. Прадэманстраваны сапраўдныя рахункі першых гандлёвых кніг, арганізаваных метадам двайнога запісу.*

Як ў літаратуры савецкага перыяду, так і на постсавецкай прасторы да цяперашняга часу не было ніводнай працы, у якой бы лагічна і паслядоўна асвятлялася гісторыя ўзнікнення двайной бухгалтэрыі.

Гэта цалкам выглумачальна. Да падзей 1917 года сусветная навука не мела неабвержных дакументальных фактаў, якія б пралівалі святло на гэту праблему. Можна вылучыць толькі працы Ф. Беста [20] і яго вучняў і паслядоўнікаў: В. Альферы [18], П. Барыёла [19], Г. Германі [22], А. Марчы [26], Г. Маса [27], Е. Мандзіні [30], пра якія прафесар А.М. Галаган у 1927 годзе пісаў: “Граф. Беста, праф. Альферы, праф. Рыгабон, праф. Чэкерэлі ўстанавілі, што ў Італіі яшчэ задоўга да з’яўлення першай друкаванай працы па рахункаводству шматлікія гандлёвыя гаспадаркі вялі свае кнігі па ўсіх правілах злічальнага мастацтва” [1, с. 56]. Не ўнеслі яснасці па дадзеным пытанні і публікацыі сярэдзіны мінулага стагоддзя, падрыхтаваныя А.К. Лазінскім [9] і Н.С. Памазковым [13; 14]. У наступныя гады цікавасць да гісторыі бухгалтарскага ўліку цалкам згасла.

Яркай падзеяй канца пяцідзсятых гадоў стаў пераклад на рускую мову скарочанага варыянта артыкула Раймонда дэ Рувера “The development of accounting prior to Luca Pacioli according to the account-books of Medieval merchants” [33], апублікаваны ў зборніку пад рэдакцыяй А.С. Літлтона і Б. Ямі. Рускі варыянт перакладу А.Ф. Мухіна пад рэдакцыяй Н.Р. Вейцмана атрымаў назву “Як ўзнікла двайная бухгалтэрыя” [15] і ўяўляў сабой брашуру, якая налічвала 67 старонак тэксту. Па меркаванні Вейцмана, “усякае новае даследаванне, у якім асветлена пытанне пра заканамернасць пераходу ад уліку адзінарнага да двайнога, заслугоўвае ўвагі педагогаў, і асноўныя яго тэзісы могуць быць скарыстаны пры выкладанні курса тэорыі бухгалтарскага ўліку” [15, с. 6]. Далей, аналізуючы выкладанне гісторыі бухгалтарскага ўліку, Вейцман пісаў: “... Працы, большасць якіх стала цяпер бібліяграфічнай рэдкасцю, маюць галоўным чынам апісальны характар. Чытач не знойдзе ў іх навуковага даследавання генезісу бухгалтарскага ўліку па двайной сістэме, глыбокага паказу таго, пад уплывам якіх чыннікаў вядзенне кніг у вытворчым працэсе “станавіцца тым неабходней, чым больш працэс пашыраецца да грамадскіх памераў” (Маркс). Вывучэнне гэтай праблемы з пазіцыі матэрыялістычнага светапогляду яшчэ, па сутнасці, нават не пачата”.

Тым часам пытанні гісторыі бухгалтарскага ўліку ўяўляюць цікавасць не толькі для адносна вузкага кола спецыялістаў, якія займаюцца аналізам узнікнення і развіцця гэтай формы рэгістрацыі і кантролю гаспадарчай дзейнасці, але і для больш шырокага кола асоб.

Добра вядома, што пры вывучэнні асноў бухгалтарскага ўліку немалыя цяжкасці выклікае разбор тэмы “*Рахункі і двайны запіс*”. Часцей за ўсё такі важны элемент гэтай тэмы, як раскрыццё неабходнасці адначасовага запісу кожнага гаспадарчага акта ў дэбет аднаго і ў крэдыт іншага рахунку, выкладаецца вельмі дагматычна. Гэтым недахопам пакутуюць і шматлікія сучасныя падручнікі бухгалтарскага ўліку. У іх зусім не адводзіцца месца хоць бы для самага сіцлага экскурсу ў вобласць гісторыі разглядаемай навукі, паказу ўмоў, у якіх двайны запіс павінен быў узнікнуць, развіўшыся з прасцейшых прыёмаў уліку” [15, с. 5].

Аднак у тых гадах істотных зрухаў у вывучэнні дыграфічнай бухгалтэрыі не адбылося. З 1974 года чатырохразова перавыдаваўся *Трактат Лукі Пачолі “Пра рахункі і запісы”* [11] у перакладзе Э.Г. Вальдэнберга [10] з каментарам прафесара Я.В. Сакалова. У 1996 годзе ўбачыла свет кніга Сакалова “Бухгалтарскі ўлік: ад вытокаў да нашых дзён” [16], якая прасачыла развіццё бухгалтэрыі ад “гомо сапіенс” да 1996 года, увабрала ўсё лепшае, назапашанае ў творах расійскіх і савецкіх даследнікаў XIX – XX стагоддзяў, у першую чаргу Памазкова, Галагана, Лазінскага, а таксама ў перакладзеных работах вядомых замежных аўтараў. Кніга прадэманстравала багацейшую эрудыцыю і далягляд яе аўтара. Яна натхніла шматлікіх даследчыкаў, у тым ліку і аўтараў дадзенага даследавання, на вывучэнне вытокаў нашай прафесіі.

Аднак шырыня ахопу фактаў і персаналій (апісваюцца тысячагоддзі гісторыі) пакінулі раскрыццё некаторых праблем не заўсёды поўным. У першую чаргу гэта адносіцца да генезісу трансфармацыі прастай бухгалтэрыі ў двайную. Відавочна, сказаўся ў нейкай меры дэфіцыт інфармацыі.

Падчас падрыхтоўкі нашага даследавання былі вывучаны працы класікаў гістарычнай навукі: Ф. Беста [20], А. Сапоры [36] (апошні вядомы як даследчык шматлікіх бухгалтарскіх кніг XIV ст.), А.С. Літлтона [24], Р. дэ Рувера, [15, с. 33 – 35 і інш.], Пендорфа [31], Ф. Меліса [28; 29], Т. Цербі [38], К. Анціноры [18], Е.-Е. Эстэбана [21], пераклады Трактата Пачолі і каментарыі да іх, напрыклад, Б. Ямі [39 – 41], К. Анціноры [18]. Вельмі значнымі былі для нас працы сучаснікаў, з якімі падтрымліваюцца не толькі навуковыя кантакты, але і сяброўскія зносіны (Р. Макве [25], А. Сангстэр [35], Г. Стонер [37] і інш.).

Неацэнны матэрыял быў атрыманы падчас архіўных даследаванняў у Генуі, Прата, Фларэнцыі. Тое, што здавалася спрэчным ці сумніўным пры вывучэнні літаратурных крыніц, становілася відавочным і больш зразумелым пры знаёмстве з *бухгалтарскімі кнігамі XIV – XV стагоддзяў*. Нярэдка даводзілася вяртацца да адной і той жа кнігі некалькі, а то і дзясяткі разоў. У выніку быў сфарміраваны шматтысячны камп’ютарны архіў фотакопій рахункаў, якія ахопліваюць цэлыя ўліковыя цыклы, напрыклад *кніга Муніцыпалітэта г. Генуя, кнігі філіяла кампаніі Даціні ў Пізе за 1383 – 86 гады, кнігі філіяла Даціні ў Барселоне за 1398 – 99 гады*. Па кожным сярэднявечным рахунку пабудаваны і змадэляваны сучасныя ўяўленні.

Тут нельга не згадаць добрым словам і не выказаць падзяку нашым памочнікам, без якіх наша даследаванне, пэўна, не адбылося б наогул. Гэта прафесар Джузэпэ Галасі з універсітэта Пармы, прафесар Альфонса Азіні (Генуя), дырэктар інстытута Ф. Даціні прафесар Жамп’ера Нігра (Прата), прафесар Анжэла Арландзі (універсітэт “Фларэнцыя”) і, вядома, непасрэдна службоўцы архіваў.

З самага пачатку даследавання не выклікаў сумневу адказ, здавалася, на самае цяжкае пытанне: з чаго пачаць абгрунтаванне атрыманых вынікаў? Пазначаны ў той час адказ не змяніўся і сёння, праз гады даследаванняў – з **7 перадумоў узнікнення двайной бухгалтэрыі А.С. Літлтона**.

Як пісаў Літлтон, “Перадумовы ўзнікнення двайнога запісу – тэя фактары, якія з часам сталі настолькі ўзаемазлучанымі, што гэта зрабіла ўзнікненне двайнога запісу непазбежным, – гэта добра вядомыя фактары. Некаторыя з іх вельмі старыя і большасць з іх – відавочныя, але ўсе, на нашу думку, з’яўляюцца неабходнымі: *пісьменнасць* – паколькі вядзенне бухгалтарскіх кніг гэта першым чынам рэгістрацыя дадзеных; *арыфметыка* – паколькі механічны бок бухгалтэрыі складаецца з шэрагу простых вылічэнняў; *прыватная ўласнасць* – паколькі бухгалтэрыя мае справу толькі з рэгістрацыяй фактаў у адносінах да маёмасці і правоў уласнасці; *грошы* (г. зн. грашовая эканоміка) – паколькі бухгалтарскі ўлік прыводзіць усе гаспадарчыя аперацыі з маёмасцю ці правамі ўласнасці да агульнага назоўніка; *крэдыт* (г. зн. незавершаныя аперацыі) – паколькі не было неабходнасці весці запісы, калі б усе абмены завяршаліся неадкладна; *гандаль (камерцыя)* – паколькі прасты гандаль на мясцовых рынках ніколі не забяспечваў б дастатковага аб’ёму дзейнасці, каб заахоціць чалавека скаардынаваць розныя паняцці ў сістэму; *капітал* – паколькі без капіталу гандаль быў бы малаважным, і крэдытныя адносіны былі б немагчымыя” [24, с. 12].

Гэтыя фактары лічацца неабходнымі для зараджэння двайнога запісу; пры адсутнасці любога з іх узнікненне сістэмы двайнога запісу аказалася б праблематичным. Калі б не існавала ўласнасці ці капіталу, не было б аб’ектаў для назірання і рэгістрацыі. Без грошай гандаль быў бы толькі бартарам; без крэдыту кожная гаспадарчая аперацыя завяршалася б неадкладна; без гандлю рэгістрацыя аперацый на рахунках абмяжоўвалася б адлюстраваннем дзяржаўных падаткаў. Калі б не існавала пісьменнасці ці арыфметыкі, не ўзнік бы сам спосаб рэгістрацыі аперацый – рахункаводства. Таму гэтыя элементы – неад’емныя спадарожнікі бухгалтэрыі, без іх не ўзнікла б сістэма двайнога запісу. Яны прадастаўляюць матэрыял, які мае патрэбу ў апрацоўцы, – гэта прыбытковы абмен таварамі і крэдытныя аперацыі; яны прадастаўляюць мову, пасродкам якой знаходзіць выраз матэрыял, змешчаны пад назіраннем і кантролем, – гэта грошы як сродак абмену, арыфметыка для падліку кошту, цэн і прыбыткаў і пісьменнасць як сродак вядзення запісаў.

Літлтон аб’яднаў гэтыя элементы (перадумовы ўзнікнення двайной бухгалтэрыі) у групы:

1) *рэсурсы* (something which needs to be reworked – тое, што мае патрэбу ў апрацоўцы):

- прыватная ўласнасць (power to change ownership – здольнасць змяняць права ўласнасці);
- капітал (wealth productively employed – эфектыўна выкарыстоўваемае багацце);
- гандаль (interchange of goods – абмен таварамі);
- крэдытныя адносіны (present use of future goods – бягучае спажыванне будучых тавараў);

2) *мова* (a medium for expressing the material – сродак выказа аб’екта):

- пісьменнасць (a means of making a permanent record – спосаб стварэння запісаў);
- грошы (medium of exchange, “common denominator” – сродак абмену, “агульны назоўнік”);
- арыфметыка (a means of computation – сродак рахунку).

Гэтыя элементы ва ўмовах спрыяльнага эканамічнага і сацыяльнага асяроддзя сінтэзуюць:

3) *метадалогію* (a plan for systematically rendering the Material into the Language – схему для сістэматычнага ўзнаўлення аб’екта ў мове). Гэта метадалогія і ёсць бухгалтарскі ўлік [24, с. 13].

Наступны тэкст часткі 2 “**Перадумовы ўзнікнення двайной бухгалтэрыі**” ўтрымлівае пераказнаўчую аргументацыю. Выкананы пераклад фрагментаў работы Літлтона сцвярджае: “У старажытным све-

це капітал існаваў у значэнні "багацця", але сама сутнасць багацця не прадбачыла іншыя ўмовы для фарміравання двайнога запісу. Багацце, увасобленае ў мармуровых палацах і скарбніцах, не стварала спрыяльных умоў для з'яўлення сістэмы каардынат фінансавых запісаў, аднак іншыя формы багацця маглі гэтак спрыяць – тавары і караблі, якія актыўна ўдзельнічалі ў гандлёвым абароце і прыносялі прыбытак. Багацце ў падобных формах спараджала пытанні, сумневы і надзеі, і людзі ў спробе знайсці адказы на гэтыя пытанні паволі распрацоўвалі метады рэгістрацыі (уліку), якія служылі іх затрабаванням. Іншымі словамі, багацце ў старажытным свеце не валодала здольнасцю стаць "капіталам", у сэнсе неабходным, каб уяўляць сабою рэальную перадумову ўзнікнення двайнога запісу" [24, с. 15].

"Перавозка шматлікіх крыжакоў паміж 1096 і 1272 гадамі і іх забеспячэнне прадметамі першай неабходнасці і абсталяваннем было прыбыткавай справай. Гандаль вёўся на новай аснове. І калі да гэтых крыніц прыбыткавай дзейнасці дадаўся гандаль усходнімі таварамі і прадметамі ўсходняй вытворчасці, якая актыўна стымулявалася крыжакамі і ахапіла гарады Паўночнай Італіі, стала відавочна, што капітал у гэтых гарадах будзе хутка назапашвацца і затым будзе ўкладзены ў новае прадпрыемства, пашыраючы тым самым вытворчы гандлёвы цыкл" [24, с. 18 – 19].

"Багацце старажытных цывілізацый больш бяздзейнічала ў форме палацаў, чым актыўна выкарыстоўвалася ў выглядзе караблёў. Аднак у гарадах-дзяржавах сярэднявечнай Італіі ў перыяд паміж 1200 і 1500 гадамі капітал быў пушчаны ў абарот. Гандаль быў прызваннем сталых і дзяцей; паспяхова гандляры валодалі ўласнымі караблямі і ўкладвалі свой капітал у тавары, каб іх напоўніць" [24, с. 19]. Толькі пры масавым выкарыстанні прадукцыйнага капіталу, магчымасці прыбытка ўкладваць яго ў справу з'яўца найважнейшыя перадумовы ўзнікнення двайнога бухгалтэрыі.

Літлтон адзначае, што кожная з сямі перадумоў прысутнічала ў розных месцах і ў розны час, але адначасова яны не назіраліся. Яны злучыліся, калі крыжовыя паходы прывялі да масавага перасоўвання людзей праз гарады-дзяржавы Паўночнай Італіі (тады яшчэ не адзінай), якая адыгрывала ролю цэнтра гандлю паміж Еўропай і Блізкім Усходам. Ён робіць выснову: "Умовы развіцця гандлю, капіталу і крэдыту ў сярэднія вякі істотна адрозніваліся ад тых, што былі ў часы антычнасці. І становіцца ўсё больш відавочным, што гэтыя спадарожныя ўмовы настолькі змянілі маштабы і распаўсюджанне гандлю і мэты выкарыстання капіталу і крэдыту, што гэтыя элементы (гандаль, капітал, крэдыт) упершыню змаглі стаць плённай глебай для развіцця рахункаводства. Зараз яны прама вялі да развіцця двайнога запісу" [24, с. 20 – 21].

Відавочна, што ўмовы, якія атачалі гандаль, капітал і крэдыт у сярэднія вякі, вельмі адрозніваліся ад тых, што існавалі ў перыяд старажытнай гісторыі. І становіцца несумнеўным, што гэтыя спадарожныя акалічнасці настолькі змянілі памер і распаўсюджанне гандлю і мэты выкарыстання капіталу і крэдытных адносін, што гэтыя апошнія элементы (фактары) змаглі зараз стаць "ажывелымі" перадумовамі ўзнікнення бухгалтарскага ўліку, тады як раней іх прысутнасць у гістарычным працэсе не прыводзіла да падобнага выніку. ...Зараз яны на проста вялі да развіцця сістэмы двайнога запісу... [24, с. 21].

Па меркаванні Р. дэ Рувера, "... развіццю рахункаводства, бяспрэчна, спрыялі тры фактары: кампанія (таварыства), крэдыт і пасрэдніцтва. Сярод іх роля кампаніі з'яўляецца найважнейшай. Распаўсюджанне кампаній прывяло да прызнання паняцця "фірмы" як чагосьці істотна адасобленага ад уладальнікаў капіталу" [15, с. 12 – 13; 33, с. 115].

У XII стагоддзі кампаніі былі няўстойлівыя, ствараліся на перыяд аднаго гандлёвага вандравання ці па дасягненні статутнай мэты, ці тэрміна дамовы і ліквідаваліся пасля яго заканчэння. Гэта адпавядала патрабаванню адроджанага рымскага права: таварыствы маюць права размяркоўваць маёмасць і прыбытак толькі пасля закрыцця прадпрыемства і пагашэнні ўсіх абавязкаў. Гэта пацвярджаюць захаваныя ўліковыя кнігі кампаніі Альберці. "Паводле дадзеных сакрэтнай кнігі кампаніі Альберці, паміж двума размеркаваннямі прыбыткаў (saldamenti generali) звычайна праходзіла ад аднаго года да пяці гадоў. У гэты прамежак часу ніводны новы кампаньён не прымаўся і нікому не дазвалялася выключыць сваю долю капіталу і пакінуць таварыства. Нават смерць не азначала аўтаматычнага выйсця з таварыства, і спадчыннікі памерлага партнёра павінны былі чакаць наступнай часткі прыбытку, каб атрымаць належную ім долю капіталу і прыбытак. Відавочна, кожнае падвядзенне вынікаў гаспадарчай дзейнасці кампаніі суправаджалася аднаўленнем ці падаўжэннем тэрміна дзеяння дамовы пра таварыства" [15, с. 23].

Умовы павінны былі змяніцца ў наступным стагоддзі, калі часовыя пагадненні пра таварыствы саступілі месца больш працяглым, асабліва ў знешнім гандлі Італіі з кірмашамі ў Шампані (Францыя). Прамым вынікам гэтага з'явілася ўсведамленне бухгалтарам сярэднявечча таго факта, што фірма ёсць самадастатковая арганізацыя і што капітал і атрыманы прыбытак уяўляюць сабою аб'ект прэтэнзій яе ўдзельнікаў. Таму з'явілася неабходнасць сачыць за зменамі долі ўдзельнікаў у выніку новых укладанняў ці выняткаў капіталу і распрацаваць сістэму, якая дазваляе вызначыць прыбытак ці страты з тым, каб размеркаваць яго сярод партнёраў у адпаведнасці з палажэннямі статута таварыства [15, с. 13].

Акрамя таварыстваў, у развіцці сярэднявечнай злічальнай практыкі важная роля належала крэдыту. У канцы XIII стагоддзя бухгалтарскія кнігі былі адносна невялікія, утрымоўвалі толькі рахункі дэбіторскай і крэдыторскай запазычанасці, якая ўзнікае падчас дзейнасці, і адносіліся да людзей, якія ў выніку

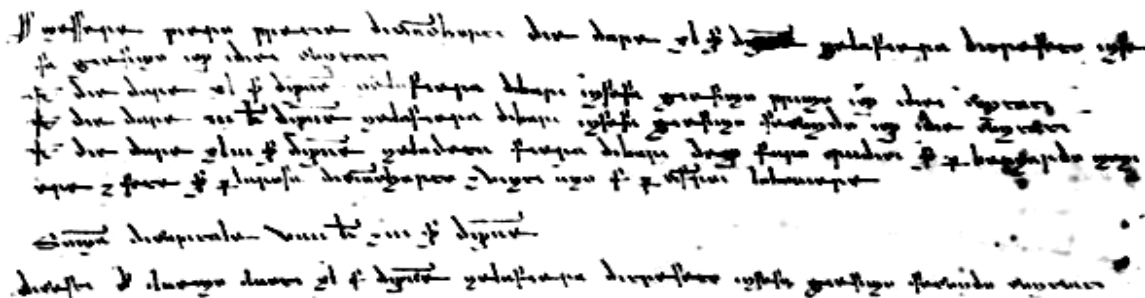
ўзаемадзеяння з гаспадарчым суб'ектам уяўлялі сабою ці даўжнікоў ці крэдытораў, адпаведна. Развіццё крэдыту спрыяла з'яўленню ў рамках прастай бухгалтэрыі рахункаў дэбітораў і крэдытораў. Пры гэтым логіка мыслення таго далёкага часу (XIII ст.) аддавала прыярытэт рахункам дэбітораў: старанна ўлічвай усё, што табе павінны; тое, што ты павінен сам, – табе нагадаюць. Задача ўскладнялася збіраннем працэнтаў за выдадзены крэдыт, што супярэчыла канонам каталіцкай царквы і магло прывесці да вогнішча інквізіцыі.

Рашэнне праблемы было знойдзена, як заўсёды, проста. Сумы звыш выдадзенага крэдыту паступалі да крэдытора не па факце самога крэдыту, а за яго несвоечасовы зварот (хоць насамрэч дата пагашэння крэдыту строга выконвалася). Можна канстатаваць, што прыбыткі ад крэдыту “трымаліся на чэсным слове купца”, што было не меней абавязковым, як і выкананне канонаў рэлігіі. Дарэчы, такі падыход, цалкам задавальняў царкву, папаўненне яе бюджэту таксама залежыла ад прыбыткаў банкіраў і гандляроў.

У далейшым пры развіцці гандлю рахункі дэбітораў і крэдытораў папаўняліся за кошт уліку разлікаў з пастаўшчыкамі і пакупнікамі.

Шматлікія запісы, нават і бедныя па змесце, маюць адзін вельмі важны элемент, які ўяўляе сабою “ключ” для зразумення цэлага механізму бухгалтарскага ўліку пачынаючы з эпохі Адраджэння і па цяперашні час. У іх утрымліваліся тэрміны “dare” (даць) і “avere” (мець), ужыванне якіх у пэўным проціпастаўленні дэбетаў і крэдытаў трэціх асоб у адносінах да гаспадаркі і, наадварот, дазваляе прасачыць узнікненне і развіццё двайной бухгалтэрыі. У першых бухгалтарскіх кнігах тэрмін “даць” служыў менавіта для выяўлення сумы дэбіторскай запазычанасці гаспадаркі ці асобы, запісанай пад гэтай пазіцыяй. Слова “мець” азначала наяўнасць крэдыту, запісанага на рахунок атрымальніка, ці зварот крэдыту выдадзенага, паказанага пад пазіцыяй “даць”. Метад, да якога звярталіся трымальнікі рахункаў, можна інтэрпрэтаваць лёгка і правільна, разумеючы значэнне, якое выконваў тэрмін у фразе, г. зн. удакладніць дзеянне, якое праводзіцца суб'ектам – уладальнікам рахунку ў адносінах да гаспадаркі – уладальніка кнігі ўліку. Такая беднасць матэрыялаў у бухгалтарскіх рэгістрацыях сведчыць пра абмежаванасць дзелавой актыўнасці з боку гаспадаркі, якая часта ўкладвала сваё багацце ў крэдыты выдадзеныя, у якіх заўсёды была цікавасць. Такія аперацыі размяшчаліся на рахунках дэбітораў. Калі запіс адлюстроўваў дэбіторскую запазычанасць, то яна пачынаецца са слоў de dare (ён павінен, даслоўна “ён павінен даць”).

У рабоце [8] намі прыводзіліся фрагменты з першых бухгалтарскіх кніг сярэдзіны XIII стагоддзя, у якіх утрымліваліся рахункі дэбітораў і крэдытораў пры прастай бухгалтэрыі. Адзін з іх прадстаўлены на малюнку 1 – фотаздымак крэдытаў, выдадзеных кампаніяй Угаліні ды Сьена дэбітору спадару П'эро, святару з Джакорта, які з'яўляўся кампаньёнам. Гэта класічны захаваны прыклад ранняга вядзення рахункаў параграфам (у слупок), які адносіцца да 1255 – 1262 гадоў. Упершыню прыклад знаходзім ў працы Ф. Меліса [29, с. 381].



Мал. 1. Рахунак дэбітора спадару П'эро, кампаньёна кампаніі Угаліні ды Сьена

Прапануем наш пераклад гэтага фрагмента:

*“Спадар П'эро, святар з Джакорта,*

*атрымаў у доўг (павінен даць) 40 сольда на 60-м кірмашы ў Трэзета наяўнымі.*

*Таксама атрымаў у доўг 40 сольда на 61-м кірмашы ў Бары наяўнымі.*

*Таксама атрымаў у доўг 3 фунты на 62-м кірмашы ў Бары наяўнымі.*

*Таксама атрымаў у доўг 43 сольда на гэтым кірмашы ў Бары, на якім ён таксама ўзяў*

*15 сольда ад Бернарда Муньерэ і 7 сольда ад Ларозы ды Джакорта*

*і 21 сольда ад Джысрою.*

*Сума капіталу складае 9 фунтаў і 3 сольда.*

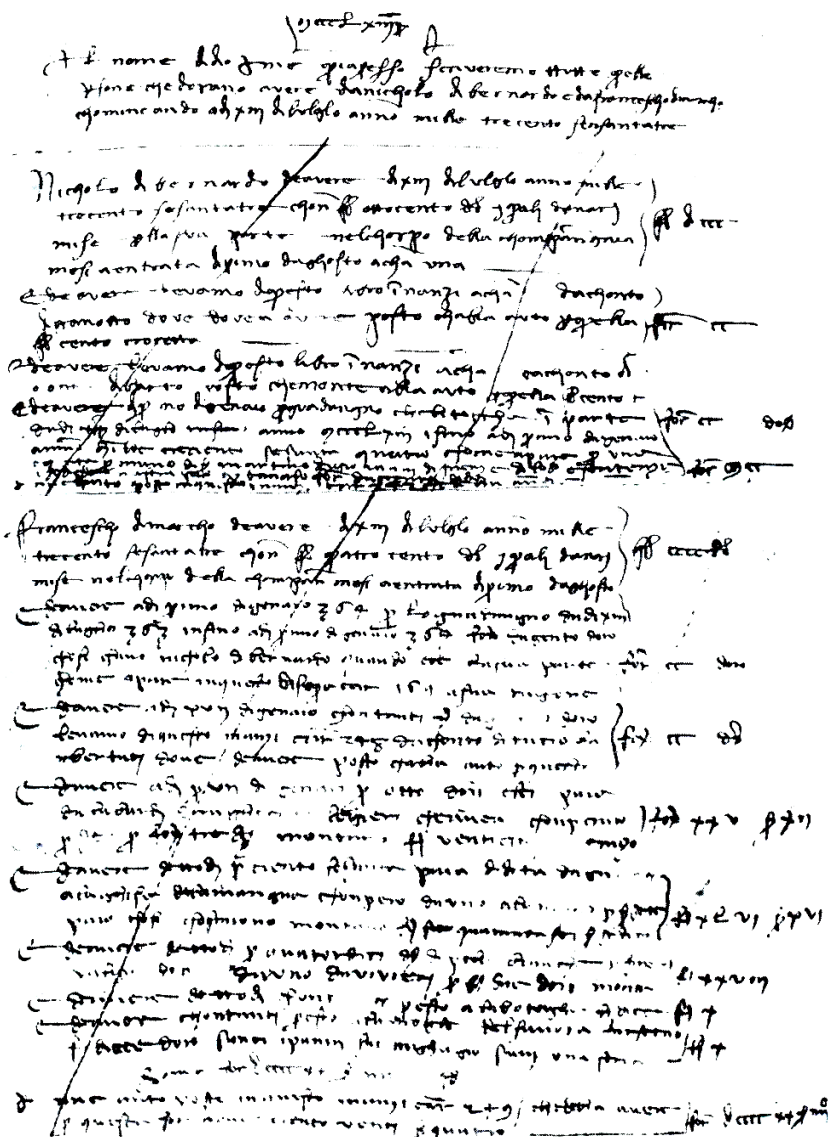
*Да гэтых грошай дабаўляем 40 сольда, занятых на 62-м кірмашы ў Трэзета”.*

Дадзены прыклад мае асаблівае значэнне для нашага даследавання, бо ён упершыню прыводзіць упамінанне пра тэрмін “Капітал”. Звяртае ўвагу яго ўжыванне ў нязвычайным для сённяшняга дня значэнні. У ранніх кнігах Угаліні тэрмін “Капітал” азначае вынік па запісах рахунку дэбітора ці крэдытора. Такім чынам, пад капіталам, у разуменні сьенцаў, можна разумець кошт сродкаў, часцей за ўсё грашовых, пера-

дадзеных даўжніку – дэбітору (адток капіталу), ці атрыманых ад даверніка – крэдытора (прыток капіталу). Падобнае часта сустракаецца ў сьенскіх ўліковых запісах XIII і XIV стагоддзяў.

У прапанаваным прыкладзе сутыкаемся з формулай “павінен даць”, якая адпавядае “атрымаў у абавязак” і характарызуе адносіны кампаніі з дэбіторамі. З іншага боку, калі першы запіс у рахунку к аплаце, то ён заўсёды пачынаецца са слоў “ён мае”, гэта значыць, што формула паказвала адносіны з крэдытарамі. Першае агульнавядомае ўжыванне тэрмінаў “de dare” і “de avere” датавана 1211 годам і належыць рахункам дэбітораў і крэдытораў фларэнтыйскіх гандляроў у Балонні [29, с. 378 – 379].

Самы стары прыклад рахункаў дэбітораў, які захоўваецца ў Архіве Франчэска ды Мазліва Дацині, адносіцца да ўліковай кнігі ў Авіньёне, калі Дацині толькі пачынаў сваю дзейнасць у 1363 годзе. Кніга вялася па канонах простага бухгалтэрыі. Прадаўшы маёмасць бацькоў, якая дасталася яму ў спадчыну, тасканец Франчэска Дацині адправіўся ў Авіньён у пошуках шчасця. Авіньён у той час быў цэнтрам сусветнага каталіцтва, там знаходзіўся папскі прастол. Франчэска не рызыкнуў стварыць самастойную кампанію і аб’яднаў свой капітал з капіталам Нікола ды Бернарда, пры гэтым пачатковы ўзнос Нікола (800 залатых фларынаў) у 2 разы перавышаў долю Дацині. Кнігу разлікаў, якая змяшчае персанальныя рахункі, распрацаваў і вёў сам Дацині, яна захавала памяць аб усіх эканамічных аперацыях, якія маглі мець месца. На малюнку 2 прадстаўлена фота рахункаў кампаньёнаў кампаніі, на якіх паказана запазычанасць удзельнікаў па ўзносах у агульны капітал кампаніі, даўгі па агульных крэдытах кампаніі і эканамічны вынік (“прыбытак”, у дадзеным выпадку гэты тэрмін ужываецца ў шырокім сэнсе слова, тады як у вузкім ён азначаў працэнты).



Мал. 2. Асабістыя рахункі ўласнікаў кампаніі Нікола Бернарда і Франчэска ды Мазліва Дацині ў Авіньёне за 1363 год у выглядзе рахункаў дэбітораў

Прывядзем варыянт нашага перакладу рахункаў:

### Мсссlxiij

У імя Бога, аман.

Тут паказаны імёны тых людзей, а менавіта Нікола ды Бернарда і Франчэска ды Мазліва, якія павінны вярнуць грошы пасля 13 ліпеня 1363 г.

Нікола ды Бернарда павінен вярнуць 13 ліпеня 1363 г. наяўныя грошы, 800 залатых флорынаў, якія ён, са свайго боку, павінен капіталу кампаніі, першая палова жніўня, вэксаль 1, – 800 зал. ф.

А таксама, паводле гэтай кнігі, па вэксалі..., па рахунку Ганота, за які той павінен заплаціць – 200 ф.

Акрамя таго, спасылаючыся на гэту кнігу, па вэксалі, рахунак Монтэ ды Барта, + 100 флорынаў 200 зал. ф.

Таксама, з 1-га студзеня, за ўсе грошы, якія ён выдаткаваў з 31 ліпеня 1363 г. па 1 студзеня 1364 г., як відаць з вэксалю спадара Марціна ды Джавані з Фларэнцыі, па-водле судовага прысуду, які быў вынесены спадаром Тамаза, ён павінен вярнуць 1200 флорынаў – 1200 ф.

Гэта сума пацвярджае вышэйпададзенае, паводле рахунку на лісце 242.

Франчэска ды Мазліва павінен вярнуць 13 ліпеня 1363 г. наяўныя грошы, у памеры 400 залатых флорынаў, якія ён, са свайго боку павінен капіталу кампаніі, першая палова жніўня, вэксаль 1, – 400 зал. ф.

А таксама, павінен вярнуць 1-га студзеня 1364 г. за грошы 13 ліпеня 1363 г. па 1 студзеня 1364 г., 200 залатых флорынаў, таксама як і Нікола ды Бернарда вярнуць са свайго боку, – 200 зал. ф.

Акрамя таго, 17 студзеня павінен вярнуць наяўныя – 200 залатых флорынаў, паводле гэтай кнігі, г. 248, па рахунку Тучыё Ланбертучы – 200 зал. ф.

Акрамя гэтага, 17 студзеня за 8 дзясяткаў і 6 пар венгерскіх алебард, якія ён купіў для асабістага карыстання, за 3 залатых флорына, што ў суме складае 25 з паловай флорынаў 25 ф. 12 ст.

У гэты ж дзень ён набыў 160 пар пальчаток у аднаго немца, за ... ст. адна пара, такім чынам у суме атрымалася 46 ф. 16 ст.

У гэты ж дзень ён набыў 14 тузінаў белай скуры для валізак, па . за 1 тузін 28 ф.

У гэты ж дзень ён выдаткаваў 10 ф. у краме, – 10 ф.

У той жа дзень ён заняў грошы ў жонкі краўца Савоя, у памеры 10 залатых. Флорынаў – 10 ф.

Сума

920 залатых флорынаў 4 сольдзі

Гэты падлік, паводле рахунку на лісце 249, пацвярджае суму, неабходную для выплаты, у памеры 920 ф. 4 ст. – 920 ф. 4 ст.

Як адзначана вышэй, выдача крэдыту, грашовага ці таварнага, суправаджалася спецыяльным тэрмінам “Dare” (de dare – Ён павінен даць), а наяўнасць крэдыту тэрмінам “Avere” (de avere – ён мае, ці літаральна, мы павінны яму). Атрыманне намі раней выдадзенага крэдыту суправаджалася тэрмінам “Avere”. Праўда, асобныя кампаніі ўжывалі нетыповую тэрміналогію, напрыклад, кампанія Алберці карысталася тэрмінам “Anne dat” (ён аддаў). Пры пагашэнні намі атрыманага крэдыту ў Алберці ўжываўся тэрмін “avegli dato” (мы яму аддалі).

Дзіўна, што пра такія тэрміны не пісаў Ф. Меліс, які даследаваў гэтыя кнігі да Рувера і ў 1950 годзе сцвярджаў, што кнігі Алберці вяліся метадам двойнога запісу [29]. З гэтай нагоды ў Рувера напісана: “Я абсалютна не згодзен з прафесарам Федэрыга Меліс, які сцвярджае, што сям’я Алберці ў чатырнаццатым стагоддзі вяла свае бухгалтарскія кнігі выключна ў адпаведнасці з канонамі двойной бухгалтэрыі. У той час як кніга рахункаў, якую мы цяпер абмяркоўваем, уяўляецца высокатэхналагічнай, яна не адпавядае гэтаму стандарту, а рэдактар, прафесар Сапору, асцярожна ўстрымліваецца ад каментарыяў. У гэтай кнізе можна знайсці шмат дэбетавых запісаў без адпаведных запісаў у крэдыце, і наадварот. Калі кожная здзелка не запісана ў бухгалтарскай кнізе двойчы, г. зн. адзін раз на баку крэдыту і адзін раз на баку дэбету, то такія запісы не могуць быць аднесены да двойной бухгалтэрыі” [32, с. 408].

Пасля звароту крэдыту і “штрафу” ў карыстальніка крэдытам сума па “Dare” перавышала суму па “Avere”. Каб паказаць завяршэнне здзелкі і, адпаведна, спыненне пазыковага абавязацельства, даўжнік перакрэсліваў рахункі з запісамі “Dare” і “Avere”. Гэта мог быць адзін рахунак, які запаўняецца ў “слупок”, ці розныя, часта размешчаныя ў розных частках кнігі. Аналагічныя былі дзеянні крэдытара, у якога, наадварот, сума па “Avere” перавышала суму па “Dare”. У той жа час сума атрыманага прыбытку (ці страты) ніколі не разлічвалася і нідзе не бралася пад увагу.

У сярэднявеччы сродкі, якімі валодала гаспадарка, выяўляліся ў таварах, наяўных грошах, інвентары (мэблі і абсталяванні, шафах, паліцах, вітрынах для крамы). Што вельмі важна, маёмасць крамы і асабістая маёмасць сям’і складалі адзінае цэлае.

Уліковыя запісы галоўным чынам датычыліся тавараў і руху грошай, рэдка закраналі кошт абсталявання. Як пісаў Ф. Меліс: “Недахоп запісаў з нагоды змен, якія мелі месца ў паказаных відах маёмасці,

ясна сведчыць пра тое, што іх крыніца даўно мела традыцыйную цікавасць да кошту першых дзвюх, нейкую статычнасць да трэціх” [29, с. 50]. Як відаць з уліковых запісаў, на абсталяванне вылучаліся вельмі ўмераныя інвестыцыі.

Па меркаванні Ф. Меліса: “Гаспадаркі таго часу можна падвергнуць грубай ацэнцы зыходзячы з пераліку рахункаў, якія абслугоўваюць традыцыйную дзелавую актыўнасць, якая была цалкам дастатковай для вядзення справы і падтрымання сям’і. Гэта актыўнасць была рэгулярнай толькі тады, калі гаворка ішла пра крэдытараў (ці дэбітараў), і запіс, не выходзячы за рамкі аднастайнасці, уяўляў для гаспадаркі сігнал да таго, што трэба прыгатавацца спаганяць актыўны абавязак (ці аплаціць, калі гэта пасіўны абавязак). Такім чынам, усе гаспадаркі, для якіх падыходзіць тэрмін “рамесныя” і якія ў сваіх канторскіх кнігах паказвалі выключна персанальныя рахункі, прадугледжаныя толькі для крэдытараў і дэбітараў (як гэта назіраецца ў фларэнтыйцаў Балонні 1211 г.), уяўляюць вялікую цікавасць толькі таму, што напісаны на неалацінскай мове” [29, с. 50].

Такі кансерватызм і традыцыяналізм у вядзенні рахункаў зменены некаторымі больш адважнымі, дальнабачнымі, аматарамі рызыкаваць, гандлярамі, якія гатовыя прадчуваць і лавіць шматстайныя спрыяльныя для справы выпадкі, якія ўяўляліся ў багацці ў эпоху Адраджэння і вялікага прагрэсу. Для такіх гандляроў адкрыліся новыя магчымасці капіталаўкладанняў, новыя пастаўшчыкі і кліентура, новыя магчымасці ў бізнесе, што і пераконвала іх павялічваць памеры інвестыцый заўсёды пры падтрымцы крэдытам. Крэдыт усё часцей стаў выкарыстоўвацца для пачатку вытворчасці. Ацэньваючы новыя тавары, набытыя на новых рынках у новых асоб, каб перапрадаваць іх іншым асобам на іншых рынках у новых аб’ёмах, даводзілася акуратна адсочваць і кантраляваць сродкі ў гандлёвых прапановах, якія павялічваліся (па колькасці і якасці).

Як было паказана раней, адмысловы ўплыў на фарміраванне двойной бухгалтэрыі аказала пасрэдніцтва. Нароўні з купцом “вандроўным”, які хадзіў за караванамі і багацеў за кошт аптовага продажу тавараў па больш высокіх коштах, чым кошт куплі, меў месца купец “прысутны”. Апошні быў пасрэднікам паміж купцом-пастаўшчыком тавараў і спажывальцамі тавараў. Ён скупляў у аптавіка партыі тавараў і прадаваў іх у розніцу. Жаданне бачыць аперацыйны вынік кожнай здзелкі прывяло да неабходнасці адкрываць на кожную партыю тавара асобны рахунак і не закрываць іх да поўнага распродажу партыі.

Вынікам стала з’яўленне новых рахункаў, якія адлюстроўвалі выключныя падрабязнасці набыцця тавараў і іх продажу. Так тлумачыцца паходжанне рахунку “Тавары”. Запісы па рахунках нельга было назваць кароткімі з-за неабходнасці ведаць усе выпадкі падобных выдаткаў. Паслядоўна адзін гандлёвы падрад за іншым апісваліся так, каб абгрунтаваць своечасовасць кожнай “новай” рызыкаўнай справы. І тут пытанне было вырашана гэтак жа, як з рахункамі крэдытараў і дэбітараў, – з дапамогай адвольнага апісання падзеі са спасылкай на тэрмін, які вызначае гэту аперацыю “набываем” (ад дзеяслова *comperare* – набываць, купляць). Гэтым тэрмінам адкрываўся кожны запіс пра таварныя аперацыі, які фіксаваў асноўны і дадатковы кошт.

Аж да канца XIV стагоддзя тэрмінам “vendite” (прадаём) фіксаваліся факты продажу, якія вымяраюцца чыстым ці валавым прыбыткам. У апошнім выпадку ў кошт набыцця ўключаліся выдаткі, абумоўленыя іншымі фактамі, якія спадарожнічалі аперацыі куплі (з падрабязным абгрунтаваннем праведзенай здзелкі).

Са слоў Меліса, “любый тавар на рахунак, у супастаўленні кошту набыцця тавара і атрыманай вырочкі паказваў эканамічны вынік зробленых выдаткаў. Далей да згаданых непасрэдных выдаткаў партыі тавара, якія былі спецыфічнымі для дадзенага гандлёвага падраду, дадаваліся сумы агульных размеркавальных выдаткаў так, каб вынік быў поўным і канчатковым” [29, с. 51].

Вялікі таваразварот запатрабаваў увядзення інавацый і ў краме, калі не карэнных, то ў нейкай меры крамы павінны былі клапаціцца яшчэ і пра тое, як паказаць тавар кліентам. У першую чаргу неабходна было пашыраць плошчы, затым абсталёўваць іх новым абсталяваннем, у тым ліку шафамі, сталамі, ёмістасцямі, вымяральнымі прыборамі і вітрынамі (так званымі “выставамі”) у цэлым, званымі інвентаром. Усё, што патрабавала немалых капіталаўкладанняў, і што, вядома, неабходна было зрабіць, увесці рахунак “Інвентар” (у якім аб’ядноўвалася ўсё, што было важным і працягвалася на шматлікіх старонках). Рахунак можа быць падобны па прызначэнні тым гандлёвым рахункам, у якіх ішла гаворка пра “куплю” “comperere” і “продаж” “vendite” (апошнія прызначаны для таго інвентару, які ўяўляецца неадпаведным ці непатрэбным).

Іншы выгляд маёмасці, у якім мелі месца сталыя змены ў бок павелічэння ці памяншэння, – гэта наяўныя грошы. Як піша Ф. Меліс: “Такія змены, відавочна, турбавалі гандляра, і ён унікае ў кожную аперацыю і кантралюе кожнае паступленне (*ricossione*) і кожны плацёж (*pagamento*). Таму, пазней пры скупасці запісаў лічылася за лепшае збіраць іх у адмысловай кніжачцы так, каб можна было насіць яе з сабой і прад’яўляць яе разам з грашовай торбай. Так з’явіўся “грашовы рахунак” (ці рахунак “Каса”, як ён будзе звацца з канца XIV стагоддзя). Рахунак уяўляў сабою адмысловы рэгістрацыйны журнал, празваны “Кніга ўваходных і выходных грошай”” [29, с. 52].

Кніга падзялялася на дзве часткі. У першую частку ўносіліся “ўваходныя” сродкі “*entrare*”, у другую – “выходныя” сродкі “*uscite*”, якія распазнаюцца па падставах *A* – каму і *Da* – ад каго. Прыназоўнікі ўдакладнялі кірунак руху сродкаў. Затым вынікала імя асобы, ад якой гаспадарцы вярталіся грошы ці якому яна заплаціла. Далей паказваліся прычына і сума: адпаведна – “Ад Мана д’Альбіца, за пізанскае сукно...”, ці, “Франчэска (каму) ды Джавані, для аплаты яго працы”.

Шматгадовая праца ў архіве Ф. Даціні дазволіла нам падрабязна даследаваць “*Кнігу прыходу і выдатку грошай*” (Касавая кніга) як у простаі, так і ў двайной бухгалтэрыі, чаму будзе прысвечана асобная публікацыя.

Такім чынам, побач з першапачатковымі рахункамі крэдытараў і дэбітараў ужываліся рахункі, якія давалі ўяўленне пра іншыя складнікі капіталу (тавары, інвентар і грошы). У табліцы 1 сістэматызаваны тэрміны, якія вызначаюць дзеянне ў простаі бухгалтэрыі.

Табліца 1

Значэнне тэрмінаў, якія вызначаюць дзеянне ў простаі бухгалтэрыі

Дзеянне	Рахунак	Тэрмін	
		італьянскі	рускі аналаг
Выдача крэдытаў (актыўны абавязак)	Даўжніка	<i>de dare</i>	Ён павінен даць
Збіранне намі раней выдадзенага крэдыту	Даўжніка	<i>de avere (anne dat)</i>	Ён аддаў
Атрыманне крэдыту	Даверніка	<i>de avere</i>	Ён мае
Зварот намі атрыманага крэдыту Даверніка	Даверніка	<i>de dare (avegli dato)</i>	Мы яму аддалі
Купля тавараў	Тавара	<i>comperere</i>	Набываем
Продаж тавараў	Тавара	<i>vendite</i>	Прадаём
Паступленне грошай у касу ( <i>entrare</i> )	Касы	<i>Da</i>	Ад каго
Выдатак грошай з касы ( <i>uscite</i> )	Касы	<i>A</i>	Каму

Толькі пачынаючы з апошніх гадоў XIV стагоддзя будуць улічвацца новыя віды капіталаўкладанняў, якія не паказваюцца як “матэрыяльныя” каштоўнасці, а фігуруюць як “нематэрыяльныя” каштоўнасці (напрыклад, сумы, выдаткаваныя на набыццё ліцэнзій). Меліс, са спасылкай на сваю працу [28, с. 415], паведамляе, што “права на кіраванне транспартам” у каралеўстве Валенца аплачвалася кожныя 5 гадоў. Кошт “запуску якой-небудзь справы” гэтак жа прылічваўся да “нематэрыяльных” каштоўнасцяў. І гэтыя каштоўнасці адной вартасці і працяглага ўжывання падвяргаліся пагашэнню.

У дакладзе на міжнароднай канферэнцыі “Погляд з мінулага ў будучыню” (люты 2011 г.), таксама ў публікацыі [6, с. 220] намі ўпершыню выказана меркаванне пра мэтазгоднасць вылучэння ў гісторыі двайной бухгалтэрыі прамежкавага этапа, які як бы знаходзіўся паміж простаі і дыграфічнай бухгалтэрыяй – этапу зараджэння двайнога запісу. Гэта самастойны этап бухгалтарскай гісторыі, магчыма, які ахоплівае значны часавы перыяд у паўтара стагоддзі (з сярэдзіны XIII да канца XIV ст.).

Далей, з цягам часу, адбыліся змены ў развіцці тэрміналогіі бухгалтэрыі, якія давалі яе да сучаснага разумення. Спачатку, як адзначае Меліс, “трымальнік рахункаў (*tenitor dei conti*), каб спрасціць ужыванне рахункаў, якія адрозніваюцца тэрмінамі “даць”, “купляем” і “ад каго”, якія ўспрымаюцца як паказчыкі з дадатным знакам, і тэрміны “мець”, “прадаём”, і “каму” (са знакам процілеглым) – асімілюе гэтыя варыяцыі, якія маюць месца ў трох відах рахункаў (“тавары”, “абсталяванне” і “грошы”) з першапачатковымі рахункамі (дэбіторы і крэдыторы)” [29, с. 55]. З гэтага моманту для куплі тавараў, набыцця абсталявання і для грашовых паступленняў будзе ўжывацца ўніфікаваны тэрмін “*dare*” (даць), а тэрмін “*avere*” (мець) – для продажу тавараў, набыцця абсталявання, а таксама грашовых выплат. Развіццё тэрміналогіі ў сістэме рахункаў простаі бухгалтэрыі прадстаўлена на малюнку 3.

**Зараджэнне двайнога запісу на рахунках.** Менавіта ў гэты адрэзак часу было заўважана, што наступствы кожнага гаспадарчага факта змяняюць адначасова два аб’екты бухгалтарскага назірання: ці абодва аб’екты павялічваліся ці памяншаліся на аднолькавую суму, ці адзін з іх павялічваўся, а іншы памяншаўся на тую ж суму.

У гэты час адбыліся і істотныя змены ў структуры рахунку. У першай палове XIV стагоддзя фларэнтыйскія кампаніі (да прыкладу, Алберці і Бардзі) размяшчалі “*Dare*” і “*Avere*” ў розных частках бухгалтарскага рэгістра, першыя напачатку кнігі, а другія ў канцы. Як піша Р. дэ Рувер: “Спачатку такія запісы вяліся ў форме своеасаблівых параграфіаў: пасля пачатковай аперацыі пакідалася незапоўненае месца для аднаго ці двух дадатковых запісаў (напрыклад, для прыбаўлення працэнтаў і падвядзення затым



канчатковага выніку). Пры гэтым звычайна тлумачылася, які характар носіць пачатковая аперацыя, ці з'яўляецца яна плацэжом, ці паступленнем. Паколькі ў той час яшчэ не было бягучых рахункаў, то кожная аперацыя афармлялася асобна. Толькі паступова ўсе разлікі, якія тычацца адной і той жа асобы, групаваліся разам, набываючы форму бягучага рахунку (выдзелена аўт.). Такі вынік дасягаўся спачатку тым, што пакідалася месца для дадатковых запісаў, а пазней за кошт ужывання двухбаковай формы і памяшчэння дэбету і крэдыту побач або на дзвюх процілеглых старонках, ці на адной старонцы, падзеленай вертыкальна на дзве калонкі" [15, с. 13 – 14].



Мал. 3. Пераўтварэнне ўліковай тэрміналогіі ў простай бухгалтэрыі

Такім чынам, у другой палове XIV стагоддзя “Dare” і “Avere” былі зведзены на адзін і той жа фізічны носьбіт.

Аднак структура рахунку працягвала залежаць ад тэрытарыяльнага месцазнаходжання кампаніі. Тасканцы змяшчалі “Dare” над “Avere” (праўда, мелі месца выпадкі, калі “Avere” размяшчалася над “Dare”). Генуэзцы дзялілі ліст напалову (левая частка ліста – “Dare”, правая – “Avere”).

Такім чынам, на развароце ліста змяшчаліся два рахункі, а часам, калі адзін рахунак не ўтрымліваў вялікай колькасці запісаў, на развароце адкрывалі і некалькі рахункаў (на адным лісце змяшчалася два рахункі і больш).

Аналагічна вялі рахункі ў Мілане.

Венецыянцы перайшлі да двайнога запісу крыху пазней генуэзцаў, фларэнтыяцаў і міланцаў (аўтарытэтны італьянскі даследнік Т. Цербі гатовы быў сцвярджаць, што Мілан з’яўляецца радзімай двайноў бухгалтэрыі), і структура рахунку венецыянацаў была больш рацыянальнай і атрымала далейшае прасоўванне па ўсёй Італіі, далей па Еўропе і свеце: “Dare” і “Avere” размяшчаліся на сіметрычных лістах разварота кнігі.

Акрамя таго, мелі месца так званыя *аднафазныя рахункі*. Сярэднявечны бухгалтар у мэтах эканоміі паперы, якая ў тыя часы ўяўляла істотную каштоўнасць, для рахункаў назапашвання фактараў фінансавага выніку, якімі і тады лічыліся прыбыткі і выдаткі, а часта і для назапашвання саміх фінансавых вынікаў (прыбытку ці страты) адкрываў рахунак толькі на адзін бок намінальнага рахунку, ці для ўліку дадатных ці адмоўных кампанент.

У старых кнігах нумараваўся толькі правы ліст развароту, які атрымаў назву “Recto” (асноўны), а адваротны ліст зваўся “Verso”, і хоць не меў напісанай на ім нумарацыі, за ім замацоўваўся той жа нумар ліста, што і за “Recto”. Такім чынам, “Dare” размяшчаўся на баку “Verso” і меў нумар ліста, які папярэднічаў “Recto”. “Avere” змяшчаўся на баку “Recto” з нумарам на адзінку больш.

Тэрытарыяльныя структуры рахункаў Сярэднявечча намі падрабязна апісаны ў працах [3 – 6; 8], там жа прыведзены іх копіі.

*Канчатка артыкула ў наступным нумары часопіса “Вестнік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта”. Серыя D. Эканамічныя і юрыдычныя навукі. 2011. № 14.*

#### ЛІТАРАТУРА

1. Галаган, А.М. Счетоводство в его историческом развитии / А.М. Галаган. – М.: Госиздат, 1927. – 172 с.

2. Гурская, М.М. Что нам известно о флорентийской компании Перуцци и что можно поведать нового / М.М. Гурская // Учет и статистика. – 2010. – № 4. – С. 49 – 53.
3. Кутер, М.И. Естественная форма изначального бухгалтерского баланса / М.И. Кутер, М.М. Гурская // Международный бухгалтерский учет. – 2010. – № 5. – С. 50 – 59.
4. Кутер, М.И. О постулатах двойной бухгалтерии / М.И. Кутер, М.М. Гурская // Международный бухгалтерский учет. – 2010. – № 17. – С. 57 – 66.
5. Новый этап изучения истории бухгалтерии в России / М.И. Кутер [и др.] // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 4. – С. 49 – 63.
6. Русское присутствие в архиве Датини и его последствия / М.И. Кутер [и др.] // Соколовские чтения «Взгляд из прошлого в будущее»: докл. междунар. науч. конф., Санкт-Петербург, 10 – 11 февр. 2011 г. Т. 1. – СПб.: Нестор-История, 2011. – 472 с.
7. Кутер, М.И. Открытие и закрытие счетов: исторические аспекты процедуры / М.И. Кутер, Ал.В. Кузнецов // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 16.
8. Кутер, М.И. Как развивались счета в системе двойной бухгалтерии / М.И. Кутер, Ан.В. Кузнецов, К.М. Кутер // Международный бухгалтерский учет. – 2008. – № 4.
9. Лозинский, А.М. К истории развития бухгалтерского (балансового) учета / А.М. Лозинский. – Саратов, 1939.
10. Пачиоло, Л. Трактат о счетах и записях / Л. Пачиоло; пер. и доп. введ., краткой биограф. автора и примеч. Э.Г. Вальденберг. – СПб., 1893.
11. Пачоли, Л. Трактат о счетах и записях / Л. Пачоли; под ред. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 368 с.
12. Пачоли, Л. Трактат о счетах и записях / Л. Пачоли; под ред. проф. М.И. Кутера. – М.: Финансы и статистика. – Краснодар: Просвещение-юг, 2009. – 308 с.
13. Помазков, Н.С. Новый портрет Луки Пачиоло / Н.С. Помазков // Теория и практика учета. – Л.: Экономическое образование, 1928.
14. Помазков, Н.С. Учет в докапиталистических системах хозяйства: неопубл. дис. ... д-ра экон. наук / Н.С. Помазков. – 1940.
15. Де Рувер, Р. Как возникла двойная бухгалтерия / Р. де Рувер. – М.: Госфиниздат, 1958. – 68 с.
16. Соколов, Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
17. Alfieri, V. La partita doppia applicata alle scritture delle antiche aziende mercantili veneziane / V. Alfieri. – Roma, 1911.
18. Antinori, C. Luca Pacioli e la computisteria medievale / C. Antinori // Rivista Italiana di ragioneria. – 1960. – Vol. 59; 1961. – Vol. 60.
19. Bariola, P. Storia della Ragioneria italiana / P. Bariola. – Milano (s. a.).
20. Besta, Fabio, La Ragioneria, Venice, 1891 – 1910, Quoted from the Milan edition of 1916.
21. Esteban, Hernandez Esteve, Luca Pacioli: De las cuentas y las escrituras. Titulo Noveno, Tratado XI de su Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita. Venecia, 1494. Estudio introductorio, trduccion y notas por – Esteban Hernandez Esteve. Con una reproduccion fotografica del original. – Editado por Asociacion Espanola de Contabilidad Y Administracion De Empresas (AECA), Madrid, 1994.
22. Germani, G. La Ragioneria come scienza moderna / G. Germani. – Torino, 1914.
23. Kuter, M. The Role of «Capital» Account in Coming into being of Double-Entry bookkeeping / M. Kuter [et al.] // 20th Annual Conference on Accounting, Business & Financial History at Cardiff Business School 11 – 12 Sept. 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cardiff.ac.uk/carbs/conferences/abf2008/zhanna.pdf>. – Дата доступа: 01.03.2011.
24. Littleton, A.C. Accounting evolution to 1900 / A.C. Littleton. – N.Y.: Russel&Russel, 1966. – 374 p.
25. Macve, R.H. Pacioli's legaci. In Accounting History from Renaissance to the Present: a remembrance of Luca Pacioli / R.H. Macve; ed. by T.A. Lee, A. Bishop and R.H. Parker. – N. Y.: Garland Publishing Inc, 1996. – P. 3 – 30.
26. Marchi, A. La ragioneria nella sua evoluzione storica / A. Marchi. – Camerino, 1911.
27. Massa, G. Trattato compete di Ragioneria / G. Massa. – Milano, 1912. – Vol. XII.
28. Melis, F. Storia della Ragioneria / F. Melis. – Bologna: Cesare Zuffi, 1950. – 872 p.
29. Melis, F. Documenti per la storia economica dei secoli XIII – XVI / F. Melis; Leo S. Olschki, Firenze, 1972. – 752 p.
30. Mondini, E. La teorica italiana personalistica / E. Mondini. «Bibl. di Rag.», Vol. I. – Milano, 1911.
31. Penndorf, B. Luka Pacioli – Aus seinem Leben / B. Penndorf // Zeitschrift fur Handelwissenschaft und Handelspraxis. – 1929. – Heft 4.

32. De Roover, R. New Perspectives on the History of Accounting / R. de Roover // The accounting review. – 1955. – Vol. 30, № 3. – Jul. – P. 405 – 420.
33. De Roover, R. The development of accounting prior to Luca Pacioli according to the account-books of Medieval merchants / R. de Roover // In: A.C. Littleton, B.S. Yamey, Studies in the History of Accounting. – London, 1956.
34. de Roover, R. The Story of the Alberti Company of Florence, 1302 – 1348, as Revealed in Its Account Books / R. de Roover // The Business History Review. 1958. – Vol. 32, No. 1. (Spring). – P. 14 – 59.
35. Sangster, A. The Printing of Luca Pacioli's Summa Arithmetica in 1494 / A. Sangster // The Accounting Historians Journal. – 2007. – Vol. 34 (1). – P. 125 – 146.
36. I libri di commercio dei Peruzzi, Armando Saponi ed. – Milan, 1934. – XLVIII. – 577 p.
37. Stoner, G. Pacioli's goods inventory accounts and learning / G. Stoner // Бухгалтерский учет: прошлое, настоящее, будущее: материалы междунар. науч. конф. – Краснодар: Кубан. гос. ун-т, 2010. – С. 110 – 132.
38. Zerbi, T. Le Origini della partita doppia: Gestioni aziendali e situazioni di mercato nei secoli XIV e XV / T. Zerbi. – Milan: Marzorati, 1952. – 520 p.
39. Yamey, B. Luca Pacioli. Exposition of Double Entry Bookkeeping Venice 1494 / B. Yamey, A. Gebattel; Albrizzi Ed. – Venice, April 1994.
40. Yamey, B.S. Balancing and closing the ledger: Italian practice, 1300 – 1600, pp. 250 – 268 in Parker, R.H. and Yamey, B.S. (1994) Accounting History: some British contributions, Clarendon Press, Oxford, 1994.
41. Yamey, B.S. Two Typographical Ambiguities in Pacioli's 'Summa' and the Difficulties of its Translators, article originally issued in Gutenberg-Jahrbuch, Mainz, 1974, and reprinted later in Basil S. Yamey: Essays on the History of Accounting, New York, 1978.

Пастынић 12.05.2011

## HISTORY OF DOUBLE ENTRY

**M. KUTER, M. GURSKAYA, K. KUTER**

*The double-entry bookkeeping history is investigated. The first archival researches under foreign and Russian references ( first of all, F. Besta's work and its pupils, A.C. Littleton, R de Roover, F. Melis, B. Yamey) are analyzed. Accounting terminology in its historical development is resulted. For the first time the independent stage of occurrence of double record - system of double record which lasted about one and a half century (from the middle XIII in and till the end of XIV century) is allocated. The role of the account of own capital in double-entry bookkeeping formation is shown. The role of balance of results is designated. Rules and postulates of double record and double-entry bookkeeping are considered. Obligatory attributes of double-entry bookkeeping: double record; balance of the account; the account of own capital; balance of results; balance of accounts. Original accounts of the first trading books organized by a method of double record are shown.*